

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук,
професора Назарця Віталія Миколайовича
про дисертацію Штепенко Олександри Геннадіївни
«Структурні параметри модерної та постмодерної літературної
авторефлексії межі XX – XXI століть», подану на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук за спеціальностями: 10.01.06 – теорія літератури,
10.01.02 – російська література.

В літературознавстві сучасної доби відбувається своєрідна переоцінка цінностей, усталених понятійних парадигм та традиційних термінологічних систем, що пов'язано з процесами стрімкої інтеграції української теорії в широкий загальний здобуток європейської та світової літературознавчої думки, як новітньої, так і традиційної, але несприйнятної для нас раніше в силу тих чи тих, найчастіше ідеологічних міркувань. Засвоєння новітнього досвіду та його практична апробація передбачає й звернення до тих художніх явищ, які раніше не потрапляли в поле зору українських літературознавців й, відповідно, не потребували осмислення понятійно-термінологічного апарату, необхідного для їхнього теоретичного дослідження. Саме такими аргументами послуговується Штепенко Олександра Геннадіївна, обгрунтовуючи тему, мету та завдання свого дисертаційного дослідження.

Беззаперечною є актуальність питань, які порушуються в дисертації. Дійсно, як справедливо зауважує дисертантка, майже неопрацьованими у сучасному українському літературознавстві залишаються питання творчої рефлексії, авторцепції автора щодо власної творчості або процесів творчості загалом. Літературно-критичні роздуми письменника над власними творами чи творами його попередників або сучасників – явище доволі узвичаєне для

письменницької практики і достатньо вивчене та проаналізоване критикою. Практично недослідженим залишається й на сьогодні власне художній дискурс таких рефлексій, представлений не в літературно-критичній (раціонально-логічній), а в естетичній (художньо-образній) формі твору. Крім того, ретельний аналіз письменницьких естетичних саморефлексій сприятиме більш чіткому усвідомленню своєрідності ідейно-художньої позиції творця, обраних ним естетичних пріоритетів, які зумовлюють, відповідно, художню стратегію його жанрово-стильових, тематичних, словесно-образних пошуків. Саме це визначає актуальність представленого до захисту дисертаційного дослідження.

Серед головних завдань, що їх порушує перед собою дослідниця, можна виділити наступні. По-перше, дисертантка ставить за мету простежити еволюцію теоретичних уявлень про форми літературної авторефлексії в сучасній художній словесності. По-друге, спираючись на попередньо напрацьовані факти та спостереження, узагальнити та систематизувати власні теоретичні погляди на досліджувану нею літературознавчу проблематику. По-третє, отримані результати застосувати для аналізу творів російської авторефлексивної літератури з тим, аби перевірити на практиці істинність та ефективність розроблених нею теоретичних постулатів. У відповідності до поставлених завдань побудована й структура дисертаційного дослідження.

В першому розділі «Наукова рецепція самосвідомості літератури: підходи, гіпотези, дискусійні питання» дисертантка простежує історичний та теоретичний генезис авторефлексивної проблематики в художній словесності, а також характеризує теоретико-методологічні засади порушеної нею літературознавчої проблематики. Еволюцію авторефлексивного дискурсу в творах художньої словесності простежено у широких хронологічних межах – літератури ХХ і ХХІ ст. Зрозуміло, що охопити в одному розділі дисертаційної роботи увесь обсяг художньої еволюції літературної авторефлексії неможливо, тому дослідниця зосереджує свою увагу на головних етапах її художнього

поступу та найбільш показових представниках російської літератури, що сприяли її розвитку. Надзвичайно докладно й ретельно у цьому ж розділі роботи охарактеризовано теоретичні засади дослідження авторефлексивного дискурсу в сучасному літературознавстві та літературно-критичні рецепції художнього осмислення зазначеної проблематики в українському літературознавстві. Зокрема, в першому розділі роботи дисертантка визначає й теоретично обґрунтовує категоріальний апарат свого дослідження, а саме – теоретичні й міждисциплінарні аспекти вивчення самосвідомості літератури, теоретично ідентифікує самосвідомість як наукову категорію, термінологічний спектр опису феномену авторефлексії, вираженої в поняттях літературності, металітератури, рефлексивної літератури, автопрезентації. В розділі простежено наукову динаміку історико-літературного вивчення письменницької самосвідомості, проаналізовано самосвідомість літератури в контексті перехідного художнього мислення, а також співвідношення моделей самоідентифікації в рамках стильових систем та взаємозв'язок художньої самосвідомості та естетичного ідеалу.

Зокрема, в роботі акцентовано, що у дослідженнях самосвідомості літератури поєднуються і взаємодоповнюються підходи літературознавства, культурології, соціології, психології. Посилена динаміка самосвідомості літератури збігається з метанауковою рефлексією, відображаючи перехід до нового етапу розвитку культури, ключовими параметрами якого стають діалогізм і екзистенційний вимір, що стимулюють рефлексію і самосвідомість. Відповідно, у працях, які досліджують філософський план самосвідомості літератури, акцентуються переважно проблеми ментальності, діалогу, опозиції «я» / «інший», аксіологічної шкали, екзистенціальної свідомості. В культурологічному напрямі, зазначеному дослідницею, відмічений зв'язок авторефлексії з типами культури та їхньою зміною, особливостями певних епох, діалогом різних мов культури, відносинами мистецтва і повсякденності. Як

пріоритетні для соціологічного напрямку відповідних досліджень в роботі визначені орієнтири самоідентифікації особистості, суспільства, субкультур, з якими має справу література; окреслення знакового поля інтегруючих символів; визначення способів реалізації прагматичної функції мистецтва слова; дослідження співвідношення письменницької і читацької самосвідомості, зміни статусу художньої словесності і постаті творця в нових соціальних умовах.

Важливість категорії авторефлексії для розуміння строкатої та дискретної картини художньої словесності нової доби дослідниця мотивує тим, що письменницька свідомість нової епохи поєднала орієнтири поетики художньої модальності з переосмисленими і оновленими традиціями риторичної поетики, що актуалізували поняття канону, а, з іншого боку, зі зміною мистецької парадигми, пов'язаною з «кризою авторства». Проблеми авторефлексивності літератури досліджено як у контексті письменницької металітературності, так і в розрізі дотичних до неї генологічних явищ – пародії, автопародії, проміжних жанрів, жанрового синтезу, а також притаманних насамперед для новітньої доби семантичних моделей письменницької творчості – літературної гри, прийомів одивнення, театралізації та самоіронії, по'єднання аналітичного і художнього начал, реалізації принципу «текст у тексті», розширення інтертекстуального поля, міфологізації тощо.

Методологічні принципи аналізу, розроблені в першому розділі дисертаційного дослідження, в наступних розділах роботи дисертантка застосовує для окреслення ідейно-тематичної та концептуально-сміслової сфери, в якій нею виокремлено низку семантичних моделей літературної авторефлексії та реалізованих в їхніх межах авторських аксіологічних стратегій.

В другому розділі роботи «Своєрідність авторефлексії модерністських творчих орієнтирів у метатекстах 1970 – 1980-х років: міфологізація, стильові орієнтири, авторські стратегії, моделі творців» визначено головні теоретичні ознаки та художні закономірності письменницької самоідентифікації

субкультури андеграунду. На думку дослідниці, загальний контекст цієї самоідентифікації прикметний тим, що у ньому актуалізується і детально описується стан екзистенціальної розгубленості, сумнівів у культурних орієнтирах, що свідчить про наростання перехідних процесів; відкидається найближчий культурний і літературний досвід соціалістичної епохи; не визнається і навіть іронізується у постмодерністській манері будь-яка авторитетна метарозповідь, тобто концепція, сентенція, що претендує на першість; посилюються експерименти з семантикою самоідентифікації, зокрема, в межах моделі «митця-месії» або «митця, який рятує світ».

В цьому ж розділі дисертантка вдається до ґрунтовної й розлогої теоретичної характеристики стратегії юродствування як випробування орієнтирів самоідентифікації в есеїстиці Вен. Єрофеева, самосвідомості інтелігенції в прозі В. Кормера 1970 – 1980-х років, її концептуальних ознак та металітературної стратегії, до аналізу концепції подвійної свідомості в есеїстиці В. Кормера та моделювання металітературного дискурсу в романі В. Кормера «Крот історії». Предметом дослідження розділу є також стильові орієнтири самоідентифікації творця та стратегії міфологізації/деміфологізації в драматургії М. Арбатової і, зокрема, метатекстова основа і художні настанови її драматургічних творів, бароковий та модерністський коди інтерпретації моделі творчої особистості у її п'єсах, концепція образу Маестро і авторський міф про творця у синтезі з авторефлексією літератури у творах М. Арбатової. У розділі виокремлено й проаналізовано різні типи письменницької самоідентифікації, притаманні для художніх експериментів першої хвилі постмодернізму: модерністський (міфологізація творця, використання модерністських масок, випробування ідеї життєтворчості, підвищена авторефлексія, інтертекстуальність), бароковий (театральність мислення, метаморфози, використання алегорій, тяжіння до гротеску, гри, прагнення до каталогізації світу, містерійний пафос творчості, набір відповідних знаків: «смерть»,

«годинник», «світ – театр»), елементи романтичної традиції (особливо конфлікт між високим творцем і низькою реальністю).

В третьому розділі роботи «Філософські інтенції метапрози кінця 1980 – 2000 років: проблема самосвідомості та перегляд світоглядних орієнтирів» досліджено специфіку авторської концепції самосвідомості в творах Д. Галковського, зображення процесу пошуку особистісної та національної ідентичності в гіпертекстуальному вимірі його творів. В прозі Д. Галковського, на думку дослідниці, відтворено як аналітичні моделі особистісної та національної свідомості, так і міфи про них. В процесі аналізу творів письменника дослідницею були визначені такі типологічні параметри авторефлексії: поліфонічність, антиномічність, мислення парадоксами, іронія, провокативність, артистизм, естетизм (останній може трактуватися провокаційно як «нісенітниця з мистецтвом»).

В четвертому розділі дисертаційного дослідження «Особливості художньої авторефлексії та стратегії інтерпретації модерністської моделі творця у прозі та драматургії 2000 – 2015-х років» простежено та проаналізовано стратегії деміфологізації і реміфологізації в оповіданнях А. Устименка, переосмислення модерністського міфу про творця в п'єсі О. Грьоміної «Очі дня», театралізацію як стратегію загострення тем творчості та мистецтва в постмодерністській драмі, а саме – естетизацію як механізм переосмислення, одивнення та традиціоналізації художньої спадщини, авторський міф про творця в драматургії О. Грьоміної, метадискурс в історичному романі-міфі О. Варламова, поєднання форм метапрози та жанрові стратегії «роману-загадки», міфологічні моделі та авторську інтерпретацію образів письменників в контексті метадискурсу. Аналізуючи зазначений масив художніх творів, дослідниця приходить до висновку, що в творах 2000 – 2015-х років модерністське світосприйняття піддається авторській інтерпретації, тому відбувається як деміфологізація авторефлексії літератури межі XIX – XX ст.,

так і перегляд концепцій метатекстів 1970 – 1980-х років. Постає новий герой – екзистенційно розгублена творча людина, що втратила одну систему координат і намагається знайти іншу. За об'єкт художнього дослідження обирається саме маргінальна постать, що відображає постмодерністські настанови і прагнення письменників одивнити модерністську парадигму. Модерністські орієнтири і стратегії (ігри, інтертекстуальність, літературність) поєднуються з постмодерністськими: деконструкцією, дублікацією, тотальним сумнівом у власних метарозповідях і образах. Новим у творах 2000 – 2015-х років стає домінування стратегії естетизації і літературності, що створює своєрідну ігрову десакралізацію.

Закономірним є й загальний висновок з дисертаційного дослідження, в якому констатовано, що авторефлексія – «це складний художньо-ментальний комплекс зреалізованості авторської самосвідомості, зумовлений оновленими наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. стратегіями перегляду художніх орієнтирів, мистецького юродствування, наскрізної карнавалізації, гри, провокативної театралізації, ліричної пародійності, функціональної навантаженості героя-оповідача, деміфологізації / реміфологізації, художнього визначення особливостей національної свідомості, одивнення, в яких інтерпретований модерністський досвід стає підґрунтям для набуття літературним процесом принципово нових рис».

Рецензоване дисертаційне дослідження в цілому виконане на високому фаховому рівні, відрізняється послідовним та систематичним характером викладу думки, ґрунтовним та докладним опрацюванням порушених теоретичних проблем. У кінці кожного розділу подаються досить ґрунтовні та виважені висновки. Із загальних висновків зрозуміло, що обрана для дослідження проблема є актуальною, складною та динамічною. Робота чітко продумана і внутрішньо вмотивована, містить багато слушних зауважень та спостережень, вдалих теоретичних знахідок.

Водночас, поряд із беззаперечними перевагами, дисертаційне дослідження викликає й ряд запитань та побажань.

Насамперед це стосується технічних проблем оформлення дисертації, зокрема, на мою думку, російськомовні цитати з художніх творів бажано було би продублювати україномовним перекладом, принаймні, авторським, якщо ці твори не мають відповідного літературного перекладу. По-друге, в роботі зустрічаються поодинокі русизми, які в україномовному контексті навряд чи є прийнятними. На мою думку, по-третє, бажано було б дещо розширити і зробити більш чітким спектр термінологічної ідентифікації окремих понять, які стосуються теоретичного означення базових визначень дисертаційної роботи. Зокрема, дуже чітко і послідовно визначені та обгрунтовані поняття літературної авторефлексії, літературної свідомості та самосвідомості, але менше уваги приділено такому важливому теоретичному концепту, як металітературність. Теоретична ідентифікація саме цього поняття важлива насамперед з огляду на термінологічну полісемію його вживання в сучасних літературознавчих дослідженнях. Крім того, дисертантка ретельно й послідовно досліджує проблематику авторефлексивної метапрози та матедратургії, але, на жаль, не порушує тематику авторефлексивної металірики. Хоча, останнє зауваження, на мою думку, швидше стосується перспективи подальших розробок дисертантки в напрямі ініційованого нею – надзвичайно важливого й актуального вектору сучасних літературознавчих спрямувань.

Перелічені недоліки не мають принципово характеру і жодним чином не знижують значимості виконаної дисертаційної роботи. Кількість опублікованих наукових праць дисертантки у фахових виданнях свідчить про тривалий час вивчення проблеми дослідження, підвищує наукову значущість зроблених нею висновків.

Публікації та автореферат повністю відображають основні положення та висновки дисертації. Структура дисертаційної роботи відзначається внутрішньою логікою, послідовністю і чіткістю.

Практичне значення отриманих результатів роботи Олександри Геннадіївни Штепенко не викликає жодних сумнівів. Результати дослідження можуть слугувати джерелом інформації для науковців, викладачів педагогічних вузів, учителів, бути практично використані в системі підготовки та підвищення кваліфікації вчителів. Дисертаційна праця Олександри Геннадіївни Штепенко «Структурні параметри модерної та постмодерної літературної авторефлексії межі XX – XXI століть» є завершеним дослідженням, що має теоретико-практичне значення та наукову новизну.

Загалом же, дисертація, автореферат і публікації відповідають вимогам п.п. 9-10, 12-13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року за № 567 (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 року, № 656), отже, Штепенко Олександра Геннадіївна заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальностей 10.01.06 – теорія літератури та 10.01.02 – російська література.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук,

професор, завідувач кафедри української мови та літератури

ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (м. Рівне)

В. М. Назарець

Підпис Назарчи В.М. Засвідчую.
 Начальник відділу кадрів
 Міжнародного економіко-гуманітарного університету
 імені академіка Степана Дем'янчука